

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
XII

NeŖir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL
(BERT FRAGNER — KLAUS KREISER)

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XII

İstanbul - 1992

JOUANNIN'in ise Kürtçe konuştuklarını haber verdiğini KUNKE belirtir (s. 142).

Tuhfe-i Şâhî'de 18. yüzyılda İran'daki aşiretlerin etnik menşeleri hakkında sunulan bilgilerle 18. yüzyılda bu bölgeye giden seyyahların verdikleri haberlerin zaman zaman çelişkili olması, Türk ve Kürt kökenli aşiretler hakkındaki farklı kayıtlar, Türk ve Kürt topluluklarının önceki yüzyıllarda da birlikte yaşadıklarının, aralarındaki bağların sanıldığından çok daha derin bir tarihe, yakın akrabalıklara dayandığının yeni bir kanıtıdır⁷. Bu bakımdan Marina KUNKE'nin bu çalışması yalnız 18. ve 19. yüzyılda İran'daki aşiretlere değil, Türk-Kürt ilişkilerine de ışık tutabilecek güzel bir eserdir. Bu yönleri ile de değerlendirilmesi gerekir.

Nejat Göyünç

7 Ayrıca bak. N. GÖYÜNÇ, «Türk-Kürt ilişkileri hakkında», *Türk Kültürü*, sayı 346, s. 2-5.

Djafar Shafiei-NASAB, *Les mouvements révolutionnaires et la constitution de 1906 en Iran*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1991, IX-693 sahife (Islamkundliche Untersuchungen, Cild 142).

Lyon Üniversitesi'nde Prof. Elisseeff nezaretinde 1986'da yapılan bir doktora tezi olan eser, iki ana bölümden müteşekkildir. Birincisinde 1850'den itibaren İran'da meydana gelen siyasî olaylar 1906'ya kadar kronolojik sıraya göre incelenerek 1906 anayasası hakkında ayrıntılı bilgiler verilir, ikinci bölümde ise, anayasa ilânından sonraki hadiseler ele alınır.

Yazara göre İran'da meşrutiyet hareketleri 1851'de Bâbilerin Nasireddin Şah'a başkaldırılarıyla başlamıştır. Şahın ve valilerinin halka yapmış olduğu baskılara mani olmak ve ağır vergi yükünden biraz kurtulmak maksadıyla girişilen bu hareket yetkililerin acımasız ve şiddetli tedbirleri ile karşılaşmıştır. Yazar bu tedbirlerden bahsederken şunları söylüyor: «İhtilâlcı fikirlerin yayılmasını önlemek için Şah önce basına sansür koydu. Sonra

dışarda basılmış eserlerin ülkeye girişini yasakladı ... Mektuplar kontrole tabi tutuldu ...» (s. 30).

.. Lâkin bu tedbirler işe yaramamış, şahın tedbirlerinin şiddeti arttıkça hareket de ülke geneline yayılmıştır.

Bâbi hareketinin bastırılmış olmasına rağmen ülkede huzur ve sükûn sağlanamamıştı. İran halkı şahın tasarruflarını kabul etmiyor, Avrupalı kapitalistlerin ülkelerini şahın onlara sağladığı ve verdiği imtiyazlar sayesinde- sömürdüklerine inanıyorlardı. Buna mani olmak için de yoğun ve etkili grevlere ve protestolara başvuruyorlardı.

Bu hareketlerin en etkilisi 1891 yılında Tebriz'de başlayıp daha sonra bütün İran'a yayılan tütün boykotudur. Nasreddin Şah 1890 yılında yaptığı Avrupa seyahati dönüşünde İran'da tütün ekim, işleme ve satış imtiyazını başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupa devletlerine vermişti. İran halkı bu İmtiyaz işini benimsememiş ve protestolara başlamıştı. Din adamlarının önderliğinde başlayan hareketler daha sonra tüccarların ve aydınların da katılımıyla iyice güçlenmiş ve bir yıl sonra da 1892 yılında müsbet tesirleri görülmeye başlanmıştır. Halkın bu tepkisi karşısında Şah geri adım atmış ve verdiği imtiyazları iptal etmiştir. Fakat İran bir kere yabancı borç bataklığına saplanmıştı. Kurtulmak için başka bir fedakârlığa katlanması gerekecektir. O da körfez gelirlerinden vazgeçmesini gerektirecektir. Bir İngiliz bankasından aldığı çok büyük miktarlardaki borca karşılık Şah İran körfezinin gelirlerini İngiltere'ye bırakmıştır.

Çalışmasının bu kısmında NASAB İran'ın ekonomik durumunu anlatırken şöyle diyor : «İran dış borca öylesine dalmıştı ki, birini ödeyebilmek için mutlaka yenisine ihtiyaç vardı. Bu borçları alabilmek içinse taviz üstüne taviz, imtiyaz üstüne imtiyaz vermek gerekiyordu. Neticede İngiliz ve Rus hakimiyeti ülkenin üzerine çöktü. 500.000 sterlinlik bir borç yeniden birçok imtiyazların verilmesini mecburî kıldı. Karayolları, demiryolları ve madenler yabancılara bırakıldı.» (S. 65-66).

Ülkedeki huzursuzluğun had safhaya ulaştığı bir sırada, Nasreddin Şah da tahta çıkışının 50. yılını kutlamaya hazırlanıyordu. Fakat Mirza Rıza adında biri tarafından 1896 yılında öldürüldü.

Muzafferiddin Şah'ın babasının tahtına çıkması İran'a huzurun gelmesine yetmedi. Tam aksine olaylar daha da şiddetlendi. Muzafferiddin Şah dönemi de İran'da siyasi olaylar, bunları bastırma çareleri, vali ve şehzadelerin acımasız tedbirleri ile geçmiştir. 1903'te bir Kaçar asilzâdesi olan vezirazam Macid Mirza Aynüddeve bazı reformlar yapmışsa da, bunlar sükûneti tesise yetmemiş, İran'da faaliyet halinde bulunan gizli cemiyetlerin hepsi Şah yönetimine karşı birleşmişlerdir.

İran'da elli yıldan fazla bir zamanda gelişen olaylar ülke yönetiminde bazı değişiklikler konusunu artık herkese, bu arada Şah'a da kabul ettirmişe benziyordu. 1906 yılında kabul edilen 51 maddelik bir Anayasa İran'da meşrutiyet idaresinin kurulması yolunda bir adım sayılabilirdi.

Yazar kitabın ikinci bölümünde Anayasanın yürürlüğe konmasını müteakip gelişmeleri anlatırken de şöyle demektedir: «1906 Anayasası hazırlanırken etkili olanlar Mollalar ve zengin tüccarlardır. Bunlar da öncelikle kendi itibarlarını ve menfaatlerini yükseltecek bir Anayasa hazırlamışlardır. Tabir caizse fakir ve orta tabaka unutulmuştur. Bu durum 1906 yılından sonra da yeni arayışlara ve olaylara yol açmıştır.» (S. 330).

Bütün bunlara rağmen Anayasa İran halkının ülke meselelerinde söz sahibi olması için önemli imkânlar sağlamıştır. Mecliste kurulan komisyonlar Şah'ın tasarruflarında önemli değişiklikler gerçekleştirmişler, sarayın israflarına engel olmuşlardır. Şah da idarede yetkilerini sınırlayan bu meclisten ve komisyonlardan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır.

1908 yılına gelindiğinde Şah Rus danışmanı Liakof ile birlikte bu meclisten kurtulmak için bir baskın plânı hazırlayıp uygulamaya koyar, Meclisi basarak milletvekillerini tutuklarlar, evlerini ve dükkânlarını halka yağmalatırlar.

Yazar bu baskının 1907 yılında yapılmış olan Rus-İngiliz anlaşmasının sonucu olduğunu iddia etmektedir. (S. 520).

1908 yılından sonra Anayasa rafa kaldırılmış, meclis dağıtılmış ve Şah tekrar ülkenin tek hakimi olmuştur. Basın susturulmuş, muhalefet ortadan kaldırılmıştır.

NASAB'ın bu çalışması Fransız arşivleri belgelerine, Tebriz, Kalküta Tahran, Paris ve Londra'da yayınlanan gazetelere, Farsça ve Batı dillerindeki yayınlara dayanarak hazırlanmıştır. Aynı devirde Osmanlı-İran ilişkilerinin ve iki ülkedeki birbirine paralel olayların da gözönünde bulundurulmaması -kanaatimizce- tek eksik yönüdür. Bununla beraber, bu çalışma bir yandan da Orta Doğu ülkelerinin yakın tarihlerine ait araştırmaların ne denli güçlükler arz ettiğinin yeni bir kanıtıdır. Daima bir çok yeni kaynaklara erişilebilmekte, fakat yine de bazılarında da uzak kalınmaktadır. NASAB'ın bu eseri İran'ın yakın tarihinin dikkatli ve verimli bir panoramasını sergilemektedir. Başka araştırmalarda faydalanılacaktır.

Durmuş Yılmaz

TURQUIE. La Croisée des Chemins, Paris 1988. 197 S., 46 adet siyah-beyaz fotoğraf.

«Centre National de la Recherche Scientifique» (Paris), «l'Université de Provence» ve «Institut de Recherches et d'Etudes sur le Monde Arabe et Musulman» (Aix-en-Provence) adlı kuruluşların yardımları ile «Association pour l'Etude des Sciences Humaines en Afrique du Nord et au Proche-Orient» (Paris) tarafından yayımlanan «*La Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*» (1988'e kadar *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*)'nin yayımı olarak «Edisud» yayınevinde Pierre Robert Baduel'nin yönetiminde çıkan *Yolların Kavşağındaki Türkiye* adlı derleme, son yıllarda Batı'da yoğunluk kazanan Türkiye üzerine kitapların önemlilerinden biri olma özelliğine sahip gözüküyor. Büyük boy, birinci hamur kâğıda, güzel bir grafik, mükemmel bir dizgi ve ciltle yayımlanan kitap onüç kişinin dört bölümde toplanan yazılarını ve muhtelif sayfaları süsleyen son derece anlamlı fotoğrafları ihtiva etmektedir.

Pierre Robert Baduel'nin başyazısı (s. 5-7) «De Mustapha Kémal à Turgut Özal ou du devenir Etat-Nation d'un Empire